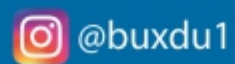
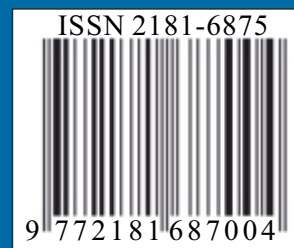

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

9/2023

9/2023

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI
SCIENTIFIC REPORTS OF BUKHARA STATE UNIVERSITY
НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК БУХАРСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Ilmiy-nazariy jurnal
2023, № 9, oktabr

Jurnal 2003-yildan boshlab **filologiya** fanlari bo'yicha, 2015-yildan boshlab **fizika-matematika** fanlari bo'yicha, 2018-yildan boshlab **siyosiy** fanlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasining dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2000-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O'zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2020-yil 24-avgust № 1103-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi, Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko'chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY'ATI:

Bosh muharrir: Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Bosh muharrir o'rinbosari: Rasulov To'liqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor

Mas'ul kotib: Shirinova Mexrigiyo Shokirovna, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Kuzmichev Nikolay Dmitriyevich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor (N.P. Ogaryov nomidagi Mordova milliy tadqiqot davlat universiteti, Rossiya)

Danova M., filologiya fanlari doktori, professor (Bolgariya)

Margianti S.E., iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya)

Minin V.V., kimyo fanlari doktori (Rossiya)

Tashqarayev R.A., texnika fanlari doktori (Qozog'iston)

Mo'minov M.E., fizika-matematika fanlari nomzodi (Malayziya)

Mengliyev Baxtiyor Rajabovich, filologiya fanlari doktori, professor

Adizov Baxtiyor Rahmonovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Abuzalova Mexriniso Kadirovna, filologiya fanlari doktori, professor

Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor

Barotov Sharif Ramazonovich, psixologiya fanlari doktori, professor, xalqaro psixologiya fanlari akademiyasining haqiqiy a'zosi (akademigi)

Baqoyeva Muhabbat Qayumovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bo'riyev Sulaymon Bo'riyevich, biologiya fanlari doktori, professor

Jumayev Rustam G'aniyevich, siyosiy fanlar nomzodi, dotsent

Djurayev Davron Raxmonovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor

Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor

Umarov Baqo Bafoyevich, kimyo fanlari doktori, professor

Murodov G'ayrat Nekovich, filologiya fanlari doktori, professor

O'rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor

Navro'z-zoda Baxtiyor Nigmatovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Hayitov Shodmon Ahmadovich, tarix fanlari doktori, professor

To'rayev Halim Hojiyevich, tarix fanlari doktori, professor

Rasulov Baxtiyor Mamajonovich, tarix fanlari doktori, professor

Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Quvvatova Dilrabo Habibovna, filologiya fanlari doktori, professor

Axmedova Shoira Nematovna, filologiya fanlari doktori, professor

Bekova Nazora Jo'rayevna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor

Amonova Zilola Qodirovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Hamroyeva Shahlo Mirjonovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Nigmatova Lola Xamidovna, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Boboyev Feruz Sayfullayevich, tarix fanlari doktori

Jo'rayev Narzulla Qosimovich, siyosiy fanlar doktori, professor

Rasulov Zubaydullo Izomovich, filologiya fanlari doktori (DSc), dotsent

Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor

Zaripov Gulmurot Toxirovich, texnika fanlari nomzodi, dotsent

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS

ANIQ VA TABIIY FANLAR *** EXACT AND NATURAL SCIENCES *** ТОЧНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Fouzia A., Rasulov T.H.	Modified proximal point algorithm for minimization and fixed-point problem in geodesic space with positive curvature	4
Norkobilov A.T., Bakhtiyorov A.N., Elmanov J.B.	Modeling of membrane processes for the separation of azeotropic mixtures	9
Doliyev Sh.Q.	Juft regressiya va korrelyasiya tahlillari orqali noaniq sharoitlar uchun ekonometrik model tuzish	14
Dusanova G.M., Tadjiyeva M.K., Egamberdiyeva M.X., Qobilov F.Sh., Bozorov Sh.I.	Maktabgacha ta'lim muassasalarida 3-7 yoshli bolalar uchun ratsional ovqatlanish tamoyillarini ishlab chiqish	20
Farxodov S.U.	Texnologik jarayonlarni optimallashtirishda texnik vositalarni tadqiq qilish	28
Jumayev J., Fatilloeva M.N.	Manbasiz turli materialli bir o'lchovli sohalarida issiqlik tarqalishini sonli o'rganish	35
Rahmonov E.S.	Bir jinsli sohalarida Karleman formulasi	43
Raxmatov I.I., Jo'rayev H.O., Mirzayev M.S., Halimov N.N.	O'zbekiston sharoitida quyosh fotoelektrik stansiyalarini ishlatishning ilmiy-texnik imkoniyatlari	48
Shaxriddinov F.F., Akbarov M.M., Egamberdiyeva M.X., Ergashov A.M.	7-12 yoshdagi bolalarni ratsional ovqatlanishining yangi tamoyillarini ishlab chiqish	58
Shaxriddinov F.F., Berdimuradov X.T., Ibragimov A.K., Irgasheva M.E., Shodiyeva E.B.	Sportchilar uchun funksional ovqatlanish mahsulotlarini tahlil qilish	66
Barakayev N.R., Uzoqov Y.A., Ergashev A.M., Sayfullayev N.I.	O'zbekiston sharoitida zamonaviy un ishlab chiqarish texnologik liniyasini narariy jihatdan asoslash	74
Шарипов М.З., Хайитов Д.Э., Эргашева Н. М. Олимпур Ф.И., Файзиева З.Х., Зокирова З.М.,	Доменная структура бората железа	79
Bozorov I.N., Rasulov T.H., Tosheva N.A.	Panjaradagi chekli o'lchamli qo'zg'alishga ega bir zarrachali Hamiltonian uchun Birman-Shvinger prinsipi	84
Tosheva N.A.	Uchinchi tartibli operatorli matrilsalar oilasi uchun Birman-Shvinger prinsipi va uning tadbiqlari	91
Akramova D.I, Qurbonova D.N.	On classification of singularities related to oscillatory integrals	99

Норкўчқоров Ш. Ш.	Таҳлили жанрҳои шеърӣ дар “шачарат-ул-арўз”-и Саид Музаффаралии асирӣ	263
Тухсанов К.Р.	“Маснавийи маънавий” и узбекская литература	268
Худойқулова М.А.	Рауф Парфи ижоди ҳақидаги баҳслар	273
Qahharova D.A.	Ko'ngil timsolining ramziy mohiyati	277
Саидова Н.З.	Современная узбекская проза: сохранение мировых литературных традиций	281
Чориева З.Б.	Лингвокультурологический анализ узбекских и английских скороговорок и загадок: сравнительная типология и особенности	285
Курбонова Г.С.	Лингвофалсафий қарашлар бадиий-фалсафий матнларнинг бош компоненти сифатида: интерпретация ва таржима муаммолари	290
MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIK *** TEXTOTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Safarova H.O., Ismoilov N.	Xiromiy “Chor darvesh” asari toshbosma nusxasining Hamd bobi talqini	299
“NAVOIY GULSHANI”		
Bekova N.J.	Tatabbu’ –yangi ijodiy maydon	302
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Rashidov R.R.	Loyya Jirg‘aning afg‘on siyosiy tizimida tutgan o‘rni va ta’siri	310
Musayev M.T.	Globalashuv sharoitida missionerlikning ijtimoiy-siyosiy munosabatlarga ta’siri	315
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGICS *** ПЕДАГОГИКА		
O‘ktamov M.O‘.	Bo‘lajak pedagoglarni kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning ilmiy-pedagogik asoslari	321
Jo‘rayev I.I.	Umumta’lim maktablarida informatika fanini mobil texnologiyalar asosida o‘qitish metodikasi	326
Холматова Ш.Т.	Инновационные подходы к обучению русскому языку в современных условиях	332
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Hayitov Sh.A., Hasanova H.Y.	Turkiston mintaqasida sanoat sohasidagi texnik yangiliklarning tarixiy tahlili (1917-1924 yillar)	337
Savriyev J.	O‘rta Zarafshon vohasi yodgorliklari: Raboti Malik karvonsaroyining yaratilish hamda o‘rganilish tarixidan ayrim ma’lumotlar	342
Каримов К.С.	Историческая интерпретация документов об общественных отношениях в деятельности народных судей Туркестана	346
IQTISODIYOT *** ECONOMICS *** ЭКОНОМИКА		
Саъдуллаев О.Т.	Корхоналар фаолиятига таъсир қилувчи рискларнинг назарий асослари ва уларни юзага келтирувчи омиллар таҳлили	351
Qolqanatov A.N.	Iqtisodiyotning globalashish sharoitida bozor faoliyatining amal qilishi (ijodiy ishlab chiqarishda)	359
O‘ZBEK TILIGA DAVLAT TILI MAQOMI BERILGANLIGIGA 34 YIL TO‘LDI		
Asadov T.H.	Ona tili – tafakkur va tuyg‘uning yorqin aksi!	364

UO‘K 94:342.56(575.1)

TURKISTON MINTAQASIDA SANOAT SOHASIDAGI TEXNIK YANGILIKLARNING TARIXIY TAHLILI (1917-1924 YILLAR)

Hayitov Shodmon Ahmadovich,
Buxoro davlat universiteti professori, tarix fanlari doktori,
Hasanova Habiba Yorqin qizi,
Navoiy davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti
habibahasanova0709@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada 1917-1924 yillarda Turkiston mintaqasi sanoatiga kirib kelgan texnik yangiliklar, sohadagi to'siq va muammolar haqida fikr yuritilgan. Turkiston o'lkasida 1917-1920 yillarda sodir bo'lgan iqtisodiy inqiroz natijasida qishloq xo'jaligi va sanoatida tushkunlik holati ro'y beradi, bu esa o'z navbatida, yangi texnikalar kirib kelish jarayoniga to'siq bo'ladi. Ammo yuzaga kelgan mavjud muammolarni bartaraf etish yo'llari ko'rib, yangi texnik vositalar kirib kelishi uchun amaliy harakatlar olib boriladi.

Kalit so'zlar: sanoat, texnik vositalar, "Kompaud" bug' mashinasi, "Eklips", "Limus" jinlari, «Dizel», «Ruston va Proktor» dvigatellari, «Karver» linteri, «Gardner» guzolomasi, «Kornovalskiy» bug' qozoni, «Presslash» mashinasi va barabani, "Drobilka".

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТЕХНИЧЕСКИХ НОВАЦИЙ В ОБЛАСТИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТУРКЕСТАНСКОГО РЕГИОНА (1917-1924 гг.)

Аннотация. В данной статье рассматриваются технические новшества, препятствия и проблемы промышленности, вошедшие в Туркестанскую промышленность в 1917-1924 годах. В результате экономического кризиса, произошедшего в Туркестане в 1917-1920 годах, произошла депрессия в сельском хозяйстве и промышленности, что, в свою очередь, стало препятствием для внедрения новых технологий. В статье рассмотрены пути устранения существующих проблем, и предприняты практические действия по внедрению новых технологий.

Ключевые слова: промышленность, технические средства, паровая машина «Компауд», джинны «Эклипс», «Лимус», двигатели «Дизель», «Растон и Проктор», линтер «Карвер», хлопок «Гарднер», паровой котел «Корновальский», «Прессовая» машина и барабан, «Дробилка».

HISTORICAL ANALYSIS OF TECHNICAL INNOVATIONS IN THE FIELD OF INDUSTRY IN THE TURKEY REGION (1917-1924)

Abstract. This article discusses the technical innovations, obstacles and problems in the industry that entered the Turkestan industry in 1917-1924. As a result of the economic crisis that occurred in Turkestan in 1917-1920, there was a depression in agriculture and industry, which, in turn, became an obstacle to the introduction of new technologies. However, ways to eliminate existing problems will be considered, and practical actions will be taken to introduce new techniques.

Key words: industry, technical means, "Compaud" steam engine, "Eclipse", "Limus" genies, "Diesel", "Ruston and Proctor" engines, "Carver" linter, "Gardner" cotton, "Kornowalsky" steam boiler, "Pressing" machine and drum, "Crusher".

Kirish. Turkiston mintaqasida 1917-1920- yillarda sanoat korxonalarining milliyashtirilishi va ko'plarining yarim quvvat bilan ishlashi hamda ba'zilar butunlay yopilishi tufayli mintaqaga yangi texnikalar kirib kelish imkoniyatlarini chekladi. Shu sababli, aksariyat zavod va fabrikalarda XIX asr oxiri – XX asr boshlarida keltirilgan texnik vositalarni ta'mirlash orqali ishlab chiqarish choralari ko'rish zarurati vujudga keldi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqola umum qabul qilingan tarixiy metodlar – tarixiylik, qiyosiy-mantiqiy tahlil, ketma-ketlik, xolislik, jarayonlarga davr nuqtai nazaridan baho berish tamoyillari arxiv manbalari ma'lumotlari va adabiyotlardan foydalanilgan holda yoritilgan.

Ta'kidlash joizki, faqatgina 1923- yilga kelib, savdo-sanoat boshqarmalari tasarrufida bo'lgan sanoat korxonalarining bir qismi to'la quvvat bilan ishga tushgan. Jumladan, BXSrdagi 1923- yilga kelib, 32 ta

sanoat korxonasidan 26 tasi ishlay boshlagan, shundan 19 tasi to'la quvvat bilan ishlagan. To'la quvvat bilan ishlagan korxonalar qatoriga charm-teri, g'isht, vino, paxta tozalash va yog'-moy zavodlari, ichak-chavoq kombinati, Chorjo'dagi solod kombinati, Karmana, Ziyovuddin, Zirabuloq, Chorjo'y, Karki, Termiz, Boysun, G'ijduvon va Qorako'ldagi paxta tozalash va yog'-moy zavodlari mahsulot chiqara boshlagan

1917-1920 yillarda Xiva xonligida 15 ta paxta tozalash zavodlari, 8 ta beda urug'i tozalovchi, 4 ta jun-teri, 4 ta yog'-moy va sovun pishirish, 11 ta g'isht zavodi bo'lib, shundan 13 tasi yirik korxonalar hisoblangan. 1918-1922- yillarda ushbu korxonalar 25 foiz quvvat bilan ishlagan, ularning ko'plari amalda yopilgan, zavodlardagi muhandis, usta, slesar, mexanik ustalar ishsiz qolib, ular asosan, Yevropa millati vakillari bo'lgan hamda yangi texnikalar kiritilishi deyarli to'xtab qolgan [1;s.106-110].

Arxiv manbalarida keltirilgan ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, paxta tozalash va yog'-moy zavodlari hamda boshqa turdagi korxonalarda mavjud texnikalarni ta'mirlash masalasi muhim hisoblangan. Har bir korxonada 8-10 nafargacha texnik ta'mirlovchilar faoliyat yuritgan. Paxta tozalash zavodlarida paxtani chigitdan ajratish (Guzolomochniy) bo'limi, «Katel» bo'limi, «Quritish» bo'limi, «Presslash» bo'limi, «Jin» bo'limi, «Amerika» bo'limi, «Samotas» bo'limi, «Yog'-moy, kunjara va chigit chiqitini olish» bo'limi kabilardan iborat bo'lib, ularning har biriga o'nlab texnika qurollari, bug' kamerasi, envator, linter, motor va nasoslar, dvigatel va bug' mashinasi kabilar o'rnatilgan. Ushbu texnik jihozlarni ta'mirlash, eskirib va yaroqsiz bo'lib qolganlarini yangilari bilan almashtirish borasida 1922-1923- yillarda katta hajmdagi ta'mir ishlari bajarilgan [2;s.69-71]. Hatto har bir zavodda turlariga qarab nechtagacha texnik vositalar borligi, ularni ta'mirlashga sarf-xarajatlar hisobotlari ham arxiv hujjatlaridan o'rin olgan [3; s.9,80,81,1.10,28,38,42]. Jumladan, Chorjo'dagi I.Vadyaev paxta tozalash va yog'-moy zavodini ta'mirlash 1922 yilda uch oy davom etib, 146.000 oltin rubl sarflangan [4;s.4]. Buxoro shahridagi 5-raqamli zavod ta'miriga 150.000 oltin rubl (1923- yil yozi) xarajat qilingan [5;9]. Xarajatlar smetasi zavodning har bir bo'limi bo'yicha alohida-alohida tuzib chiqilgan.

Arxiv manbalarida 1922-1923- yillarda sanoat korxonalarida faoliyat yuritgan, slesar, muhandis, texnik xodimlarning maoshlari bilan bog'liq ma'lumotlar keltirilganligi ham bu boradagi tasavvurni yanada kengaytiradi. Buxorodagi 10-raqamli zavodda texnik bo'limi malakali ishchi xodimlariga 715 rubldan 750 rublgacha, zavod texnik ustalariga 805 rubldan 940 rublgacha, yog'-moy bo'limi ustalariga 670 rubldan 715 rublgacha maosh to'langan.

Birgina №10 va №13 raqamli Buxoro paxta-tozalash va yog'-moy zavodi misolida masalaga qaraydigan bo'lsak, ishchi texnik xodimlar oylik maoshi ism va familiya asosida keltirilganiga guvoh bo'linadi. Jumladan, Zlatkovskiy va Epieyn – 750 rubl, Shverev – 715 rubl, Ratner – 805 rubl, Karpov – 850 rubl, Mamed Ismoil (suv tashuvchi) – 670 rubl, Glubstov – 805 rubl, Rustam Musaev, Habib Lutfulla o'g'li va Yoqubjon o'g'li kabilar – 650 rubl, 11-raqamli zavoddan Burnashev – 805 rubl, Baronov – 850 rubl, Borisov Kamenstov, Kasinskiylar – 715 rubl, 13-zavoddan Abramov – 850 rubl, Gusak – 850 rubl, Raxmin – 805 rubl olgan. Ushbu ro'yxatdan quyidagilar ayon bo'ldi. Birinchidan, oylik maoshlar razryadiga qarab to'langan, ikkinchidan, mahalliy millat vakillarining maoshlari past darajada bo'lgan.

Tadqiqotchi T.T.To'xtametov ta'kidlaganidek, mahalliy aholi vakillari, asosan, qora ishchi va batrak (mavsumiy yollanma ishchi) bo'lib ishlagan. Turkiston, Buxoro va Xiva xonliklarida, undan keyin ham mahalliy usta, slesar, muhandis ishchi o'rinlarida, asosan, rus millati vakillari (yevropaliklar) mehnat qilgan. Texnik malaka talab qilinadigan ishchi o'rinlarida o'zbek, tojik, turkmanlar barmoq bilan sanarli bo'lgandi. Zavodlar o'zini tiklab, me'yoriy ishlab chiqarishga o'tib brogan sari, ularning o'ziga ayrim xarajatlarni qoplash majburiyati yuklangan.

Zavodlar yopilib borayotgan bir sharoitda, ishlab turgan zavodlarga butunlay yopilgan korxonalarining texnika vositalari olib berilgan. Buxorodagi 1-raqamli zavodda Amerika paxtasini chigitdan ajratish madsadida 2 ta betareya va 4 ta jin, 1 ta bug' mashinasi va motorli dizelni 3-raqamli zavoddan, linter jinlari esa 15-raqamli zavoddan olib berilgan [6; s. 89]. Shuningdek, 1,4,5,6 – zavodlarining texnik holatini nazorat qilish, ular texnik ta'minotini yangilash choralari haqida maxsus qaror qabul qilingan [7; s.91]. Zavodlarning ishlash qudratini oshirish maqsadida ularni yangi texnikalar bilan ta'minlash choralari ham ko'rika boshlangan.

Zavodlar Yangi iqtisodiy Siyosat (YIS, NEP) bergan imkoniyatdan foydalanib, o'z ishlab chiqarish quvvatini oshirish uchun tadbirkorlar bilan shartnoma tuzganlar. 1922- yilda Buxoro 1-raqamli zavod boshlig'i A.Qosimov fors tadbirkori Yusup Mamedov bilan kelishuv bitimini imzolaydi. Ushbu bitimga ko'ra, Yusup Mamedov paxta sotish markazlaridan o'z ot va arobalarida 1,3,4,5,6-raqamli zavodlarga o'z vaqtida yetkazib turishi kerak edi. Paxtani har bir pud tashigani uchun zavod 2 oltin koopeykdan pul bergan. Yusup Mamedovning aravakash va arobalari sug'urta qilinib, sug'urta pulini zavodlar to'lagan.

Arobakashlarga ish haqi bir oyda ikkiga bo'linib, (oyning 1-15 chislolari hamda 15 chislodan keyin) to'langan [8; s.8].

Natijalar va ularning tahlili: Arxiv manbalari tahlili natijasida, Turkiston ASSRda paxta tozalash zavodlarini zaruriy mashina va asbob-uskunalar bilan ta'minlashda bir qator muammolar vujudga kelganligi ayon bo'ldi. Hatto, 1918-1922-yillarda Turkiston ASSRda 296 ta paxta tozalash zavodidan bor-yo'g'i 16 tasi ishlasada, ularni texnik vositalar (jin, presslash mashinasi, ko'tarma kran va h.k) bilan ta'minlash muammo bo'lib qolgan. Turkiston ASSR XKS ning 1918- yil bahorida 221-sonli buyrug'i bilan tashkil etilgan «Paxta-moysovun kasaba uyushmasi» ham mavjud ahvolni o'nglay olmadi.

Manbalarda: «Zarur mashina va asbob-uskunalar Turkistonda yo'q, valyutaga AQSHdan sotib olish kerak [9; s.96-98]» – degan takliflar vujudga keldi. Jumladan, mavjud bo'lgan paxta presslash apparatlari sodda bo'lib, ular paxta tolasini toylab (kip) qilib, o'rov materiallari bilan o'rab, temir va po'lat belbog'lentalar bilan bog'lardi. Har bir belbog'lar jamlanmasida 70-75 ta kip birlashtirilgan. Bular «Marka» deb atalib, bir markadagi kiplarning vazni 10-13 tonnadan 16,5 tonnagacha bo'lib, yuk tashuvchi vagonlarga joylashtirilgan. Har bir paxta tozalash zavodida press agregati o'rnatilgan bo'lib, tolani qo'lda to'rtburchakli yashiklar yasab, vintlar yordamida sitib, arqonlar bilan bog'lab olishgan.

XX asr boshlaridagi «Murrey» tipidagi paxta presslash agregati (unda toy (kip) ning 1 tasi 160-200 kg) dan foydalanilgan. 1922- yildan so'ng biroq takomillashgan revolverli markali presslar olib kelingan. Faqatgina 1925- yilga kelib, Sankt-Peterburgning «Putiloviya», «Baxtiyskiy» zavodlarida ishlab chiqarilgan gidrovlik pressovlar mintaqaga keltirilgandi [10.s.105]. Turkiston ASSR davrida esa ularni olib kelib o'rnatishga moddiy imkoniyatlar mutlaqo mavjud emasdi.

Arxiv manbaalarining ma'lumoticha, 1919-1920- yillardagi paxta tozalash va yog'-moy zavodlarida o'z zamonasining yangi texnikalari o'rnatilgan bo'lib, ular sirasiga «Kompand» bug' mashinasi, bug' koteli, «Dizel», «Ruston va Proktor» dvigatellari, «Karver» linteri, «Gardner» guzolomasi, «Eklips», «Limus» jinlari, «Kornovalskiy» bug' qozoni, silindrli «Tange» vertikal nug' mashinasi, «Presslash» mashinasi va barabani, «Oryol», «Prett», «Broun», «Amerik» ko'p va oz tishli jinlari, «Grochyov pressi», «Parilka», «Isitish bug' mashinasi», «Maslaboynik», «Dinam mashina» kabilar kiradi [11; s.71].

Qishloq xo'jaligi xomashyosini qayta ishlaydigan korxonalarda o'ziga xos mashinalar ishlatilgani, jumladan Yangi Buxoro (Kogon) dagi vino zavodi(1922 yildan ijaraga berilgan, 1 kunda 770 chelak vino chiqargan) dvigatelli motor bilan harakatga keladigan «Drobilka» texnik vositasi yordamida 8 soatda 120 pud bug'doy, arpa doni, yanchilgan [12; s.8].

Junni va terini qayta ishlash korxonasida AQSH dan olib kelingan junni tozalash, titish, yuvib quritish mashinalari mehnat unumdorligini bir necha barobar oshirgan. Qo'y va echki juni etishtirishga respublikalardagi murakkab siyosiy vaziyat («bosmachilik»), chegaralardagi notinchlik, mol ozuqasi tanqisligi, paxtachilik inqirozi kabilar salbiy ta'sir ko'rsatib, bu borada mahsulot keskin kamaygan, mashinalar ishlatilmay qolishi holatlari ham yuz bergan. Shunga qaramay, Eski Buxorodagi teri va jun korxonasi 1922- yil 36.500 pud junni qayta ishlab, ishlanmay qolgan 10.366 pud junning 7000 pudini yuvish (moyka)ga bergan. Xorijga yuborish uchun 10 vagon mashinaga yuvilgan va tozalangan jun tayyorlab qo'yilgan [13.s.6].

1923-yil iyunida Yangi Buxoro (Kogon)dagi 4-raqamli zavodda 150 ta ot kuchiga ega bo'lgan «Kompand» rusumli bug' mashinasi va 350 pud paxtani qayta ishlash qudratiga ega «Amerika dugilik stanogi» o'rnatilgan. Ushbu yangi texnikalar zavodga 4000 oltin rublga tushgan [14; s.5,6]. Yoxud XXSRga 1923-yil oxirida Botumi porti (Kavkaz) uch shakldagi guruch tozalaydigan mashinalar Moskva (Rossiya)dan olib kelingan. Ushbu yangi texnikalarning birinchisi 1 soatda 6,5 pud, ikkinchisi 18 pud, uchinchisi esa 92 pudgacha guruch tozalash quvvatiga ega bo'lishgan. Ushbu mashinalar Chorjo'y stansiyasidan Xorazmga yetkazilgan [15; s.4]. 1922-1923-yillarda Xorazm sanoat korxonalarini ayrim RSFSR zavodlari yangi texnika bilan ta'minlash majburiyatini olishgan. O'rta Osiyo Iqtisodiy Kengashining 1923-yildagi 45-bayonnomasida: «Yangi Urganch va Toshhovuzdagi zavodlarga Yaroslavl va Krestovskiy korxonalarini asbob-uskunalarini yetkazib berishi [16; s.1-2]» qayd etilgan. 1923-yilda Rossiya Federatsiyasidan so'nggi rusumdagi to'quv mashinalari keltirilib, ular 50 foizlik kredit bilan berilgan [17; s.4].

Buxorodagi sanoat korxonalarining texnik ta'minoti va faoliyati tahlil qilinar ekan, ularning aksariyati sovet hokimiyati natsionalizatsiya siyosati, xomashyo tanqisligi, yoqilg'i (neft, kerosin) keltirilmaganligi, ishchilarga o'z vaqtida ish haqi to'lanmaganligi, paxta tolasini yoxud chigit chiqindisi va kunjarani tashishga transport taqchilligi kabi sabablar tufayli yopilganligiga guvoh bo'lindi. Ayrim zavodlar zaxirada bo'lib, ayrimlari to'la bo'lmagan quvvat bilan ishlagan.

Mazkur zavodlar ishlab turgan davrda, ma'muriy boshqaruv tarkibi, mexanik, mexanik yordamchi, usta, slesar, kucher, suv tashuvchi, temirchi, kocheqar, molotboynik, g'isht teruvchi, hisobchi, kassir bilan

qo'shib hisoblaganda 40-50 tadan 65-70 tagacha ishchi xodimlar faoliyat yuritishgan. Katta zavodlarda bir oyda ishchi va xodimlar 52.673 ming rubldan – 75 ming rublgacha, o'rta va kichik zavodlarda 39.916 rubldan 45.000 rublgacha ish haqi olgan [18; s.3-6]. Zavodlar yopilganidan so'ng, zavodlarda mexanik, montyor, kuzatuvchi, qorovul shtatlari qoldirilib, ularga bir oyda 3805 rubldan 2085 rublgacha ish haqi tayinlangan [19; s.20-22]. Chorjo'y shahridagi yopilgan zavodlarda (№12,13,14,15 va h.k) mexanik va montyor bir oyda 850 rubldan 805 rublgacha, kuzatuvchi – 785 rubl, qorovul 650 rubl maosh olgan [20; s.64-66]. Buxoro rus manzilgohlaridagi kazarmalarda yashovchi ishchilar ko'p sonli bo'lib, korxonalar yopilganidan so'ng, ular qashshoqlar safiga borib qo'shilgan. Hukumat ishchilarni zavod yopilishidan oldin ogohlantirish, ularga qolgan ish haqlarini, bayram pullarini to'lash, kazarmalarda istiqomat qilayotgan ishchilarga boshpana topguncha kazarmada yashashiga ruxsat berish, aravakashlarga har bir botmon yukni zavodga yetkazgani uchun 5 rubl to'lovini berish kabilar haqida buyruq va ko'rsatmalar chiqargan. Jumladan, Chorjo'y revkomi №1 zavod ishchilariga 25000 rubl qolgan pullarini berish, 20.000 rubl mablag'ni №2, №6 zavod ishchilariga 10.000 rubldan berishni, kunbay ishchilar ish haqini (10 ming rubl) to'lash haqida 1918 yil 25 dekabrda buyruq chiqargan [21; s.29,30,43].

1922- yilda Germaniyaning «Qoradengiz shirkati» hamda «Shreder va uning sheriklari», «Sinkup» shirkati Buxorodan qorako'l teri, paxta, shirinmiya, ichak-chavoqlarni sotib olish istagini bildirgan. Germaniyaning hukumati Buxoroning Moskvadagi vakiliga murojaat qilib (Ato Xo'ja), qizil tilla va fabrika mashinalari evaziga qorako'l terilarini Moskva orqali yuborishni so'ragan [22].

Shirinmiya zavodi Chorjo'y (hozirgi Turkmanistonning Lebop viloyati) da zavodi ochilib, unda shirinmiya presslangan. Germaniya-Rossiya-Buxoro paychilik shirkatlari 5 yil muddatga shartnoma tuzib, zavod har yili 10 ming tonna presslangan shirinmiyani Germaniyaga yetkazish, Germaniya tomoni zavodni yangi texnika bilan ta'minlash majburiyatini olgan [23].

Germaniya shirkatlari shirinmiya toylarini Astraxan va Botumi portlari orqali o'z paraxodlarida Germaniyaning Gamburg va Berlin shaharlariga keltirishgan. Ushbu shaharlarda shirinmiyadan oshqozon, ichak, yurak, buyrak, gripp, jinsiy o'jizlik kasalliklariga davo bo'ladigan dori-darmonlar olingan. Shuningdek, undan haydovchilik sohasi uchun zarur bo'lgan vanimen moddasi olingan. Chorjo'y shirinmiya zavodiga nemis presslash uskunalarini olib kelingan [24; s.29,32,34].

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan xulosa shuki, Turkiston mintaqasida 1917-1920- yillarda iqtisodiy inqirozning yuksak bosqichi kuzatiladi, oqibatda qishloq xo'jaligi va sanoat sohasi rivojida bir qator jiddiy muommalar kelib chiqadi. Ko'pgina sanoat korxonalarini yopilib, yangi texnika asbob-uskunalar kirib kelish jarayoniga salbiy ta'sir o'tkazadi. Natijada, inqiroz sababli yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etish choralari ko'riladi. 1920-1929- yillarda sanoatda yangidan yuksalish sari dastlabki qadamlar qo'yildi. Har qanday og'ir ahvolga qaramay, Turkiston mintaqasiga yangi texnikalar kirib kelishi uchun zarur choratadbirlar ko'riladi.

ADABIYOTLAR:

1. Тухтаметов Т.Т. Россия И Хива В конце XIX - начале XX веков. Победа Хорезмской Народной Революции. М.: Наука, 1969. – С.106,107,108,109,110.2. O'MA; R-57-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild.
2. O'MA; R-57-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 69,70,71-varaqlar.
3. O'MA; R-53-fond; 2-ro'yxat; 48 A-yig'ma jild; 9-varaq, 17-yig'ma jild, 80,81-varaqlar, 37-yig'ma jild, 1-varaq, 1-varaqning orqa tomoni, 10-varaq, 28-varaq, 38,42-varaqlar.
4. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 20-yig'ma jild; 4-varaq.
5. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 22-yig'ma jild; 9-varaq.
6. O'MA; R-53-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 89-varaq.
7. O'MA; R-53-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 91-varaq.
8. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 48A-yig'ma jild; 8-varaq, 8-varaqning orqa tomoni.
9. O'MA; R-25-fond; 2-ro'yxat; 1096-yig'ma jild; 96,97,98-varaqlar.
10. O'MA; R-25-fond; 2-ro'yxat; 1096-yig'ma jild; 105-varaq, 105-varaqning orqa tomoni.
11. O'MA; R-57-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 70-varaq, 70-varaqning orqasi, 71-varaq, 71-varaqning orqasi.
12. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 20-yig'ma jild; 8-varaqning orqa tomoni.
13. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 20-yig'ma jild; 6-varaq.
14. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 48A-yig'ma jild; 5,6-varaqlar.
15. O'MA; R-73-fond; 1-ro'yxat; 80-yig'ma jild; 4-varaq.
16. O'MA; R-73-fond; 1-ro'yxat; 10-yig'ma jild; 1,2-varaqlar.
17. O'MA; R-73-fond; 1-ro'yxat; 80-yig'ma jild; 4-varaq.

HISTORY

---

18. O'MA; R-53-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 3,4,5,6-varaqlar.
19. O'MA; R-53-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 20,21,22-varaqlar.
20. O'MA; R-53-fond; 2-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 57,58,59,60-varaqlar, 64,65,66-varaqlar.
21. O'MA; R-53-fond; 1-ro'yxat; 8-yig'ma jild; 29,30-varaqlar, 43-varaq.
22. Germaniyaning bizga murojaati // Buxoro axbori, 89-son. 1922 yil 8 iyul.
23. Germaniyaning bizga taklifi // Buxoro axbori,192-son. 1923- yil 22-avgust; Presslangan shirinmiya shirkati // Buxoro axbori, 205-son, 1923- yil 28- sentyabr.
24. Hayitov Sh.A. va b. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi: iqtisodiyot, ijtimoiy siyosat, madaniy hayot. Buxoro: "Buxoro" nashriyoti, 2005. - B.29-32.
25. Hayitov Sh. Badriddinov S. Buxoro tarixidan lavhalar (XIX-XX asrlar). Buxoro. - 2007. - B.34.